

Worpswede

Een kunstenaarskolonie als spiegel van de samenleving

Door Max van den Berg

In 1884 nodigt de koopmansdochter Mimi Stolte, een ware kunstliefhebster, de schilder Fritz Mackensen uit om haar dorp Worpswede te komen bezoeken. De schilder raakte onder de indruk van het woeste en kale veengebied bij Bremen en kwam enkele zomers terug. In 1889 besloot Fritz Mackensen samen met zijn collega's Otto Modersohn en Hans am Ende zich definitief in Worpswede te vestigen. Zij vormden het begin van een kunstenaarskolonie, die uitgroeide tot het meest bekende Duitse centrum van beeldende kunstbeoefening. Het wist bovendien twee wereldoorlogen en de jacht op 'ontaarde kunst' te doorstaan. In Worpswede weerspiegelt zich de turbulente Duitse geschiedenis van na 1889.

De naturalistisch geschilderde, sombere veengebieden vielen bij het publiek, gewend aan romantische landschappen niet in de smaak. (Modersohn, am Ende en Mackensen)

Aan het eind van de 19e eeuw groeide de industrie van Duitsland in een razend tempo. Vanuit het land stroomden de arbeiders de steden binnen. Een ware explosie van troosteloze woonkazernes verrezen als paddenstoelen uit de grond. In alle industriecentra werden bittere armoede en onhygiënische toestanden aangetroffen. Een reactie kon niet uitblijven. Plotseling werd de na-

tuur herontdekt en trokken de stedelingen naar buiten. De Wandervögel (een vroege Duitse variant op AJC en padvinderij) trokken in groepsverband en zingend, met begeleiding van banjo en gitaar de paden op. De kunstenaars bleven niet achter. Zij gingen met ezel en palet de natuur in. Nieuwe verftechnieken maakten het mogelijk om in de openlucht te schilderen. Zij wilden het echte boerenleven vastleggen en zich ook onttrekken aan de starre artistieke opvattingen van de academies. Kortom, een stroom van vernieuwende, enthousiaste kunstenaars vestigde zich aan stranden, op heidevelden en bij weilanden, in bossen en langs rivieren. Natuurlijk was een dorp als Worpswede, midden in de drassige veengebieden, een ideaal gebied om op het doek vast te leggen. Hun eerste werk werd met afschuw ontvangen. Het publiek dat gewend was aan de romantische natuurschilderingen vol met begroeide bergen, watervallen en idyllische doorkijkjes moest het plotseling doen met sombere beelden van armelijke boerenhutten in een zwart veenmoeras.

Heinrich Vogeler zette landschappen neer in de Jugendstil.

Doorbraak in München

Fritz Overbeck en Heinrich Vogeler voegen zich bij de eerste drie. Deze vijf worden de grondleggers genoemd van de kunstenaarskolonie Worpswede. Zij vormen een hechte groep vrienden, die regelmatig samenkomen om hun werk te bespreken. Later worden de begaafde Paula Becker en de dichter Maria Rilke in de groep opgenomen. Pas in 1895 komt via een gezamenlijke expositie in het Glas Paleis van München de lang verwachte doorbraak. Paula Becker, inmiddels getrouwd met Otto Modersohn, krijgt

meer waardering voor haar werk, dat als voorloper van het Duitse expressionisme wordt gezien. Fritz Mackensen wordt kunstleraar in Karlsruhe en in 1910 tot professor aan de academie van Weimar benoemd. Verreweg de belangrijkste kunstenaar Heinrich Vogeler ontwikkelt een breed werkterrein.

Ook het portret van Martha Vogeler werd in Jugendstil neergezet. (Vogeler)

Hij schildert als enige van de groep in een zachte Jugendstil, hij ontwerpt het station van Worpswede in Art-Deco stijl en bouwt een grote boerderij om tot villa Barkenhoff, die spoedig het centrum zou worden van vele artistieke activiteiten. Hij ontwerpt de deurgrepen van het stadhuis in Bremen, ontwerpt meubelen en tafelbestek en vestigt in een enorm landgoed een werkplaats voor handarbeid en een tapijtweverij. Hij ontwikkelt zich tot de meest veelzijdige en energiekste kunstenaar in Worpswede. Alles loopt uitstekend, de grondleggers blijven bevriend en overleggen regelmatig met elkaar. En dan breekt in 1914 de Eerste Wereldoorlog uit. Enthousiast en eensgezind melden Fritz Mackensen, Hans am Ende en Heinrich Vogeler zich aan voor de strijd. Hans komt om aan het front, Fritz en Heinrich ondergaan de bloedige vier-jarige loopgravenoorlog. Hun ervaringen vormen de bijl die hun 20-jarige vriendschap zal doen splijten.

De dolkstoot legende

Fritz Mackensen komt verbitterd uit de oorlog. In 1918 is hij er van overtuigd dat de nederlaag van Duitsland het gevolg zou zijn van door linkse soldaten en matrozen georganiseerde opstanden tegen de keizer. Joden zouden de hand in deze opstanden hebben gehad. Fritz werd antisemiet en sloot zich aan bij de uiterst reactionaire Stahlhelm, een verbond van op revanche beluste oorlogsveteranen. In 1934, na de machtsovername van Hitler, richt Fritz Mackensen de Nordische Kunsthochschule op. Doel van deze academie: Kunst scheppen in de geest van Hitlers opvattingen en de kunstenaars de waarde van de nationaalsocialistische rassenwetten bij brengen. In 1937 wordt Fritz lid van de NSDAP. Hij krijgt van de Gestapo de opdracht om vrijzinnige kunstbroeders in Worpswede in de gaten te houden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt hij majoor in

een legeronderdeel dat zich o.l.v. Goebels bezighoudt met nazipropaganda onder de militairen. Dan wordt hij naar de bezette gebieden in Frankrijk gezonden om zogenaamde onttaarde kunst op te speuren en belangrijke werken voor Goering te verzamelen. De moordaanslag op Hitler in 1944 was op de Nordische Kunsthochschule het gesprek van de dag. De student Kurt Elvers stelde dat als de aanslag gelukt zou zijn er een einde aan de oorlog zou zijn gekomen. Hij wordt om deze 'landverraderlijke' opmerking verraden en gearresteerd en op 20 februari 1945 in Hamburg terechtgesteld. In 1944 wordt Fritz Mackensen opgenomen in Hitlers lijst van honderd begenadigde kunstenaars. Zij zijn volgens Goebels onmisbaar voor de ontwikkeling van een nazi-cultuur en worden vrijgesteld van dienst aan het front.

Mieke (Paula Modersohn-Becker).

Brief aan de keizer

Heinrich Vogeler reageerde volkomen anders op de wereldoorlog dan Fritz Mackensen. Hij had aan het Oostfront gevochten, walgde van de mensenslachten aan de loopgraven en had meteen sympathie voor de Russische revolutie, die in 1917 uitbrak en een einde aan de oorlog wilde maken. Hij schreef een brief aan de Duitse keizer met het verzoek om de strijd te staken en de vrede in Europa te herstellen. Meteen daarna werd Vogeler gearresteerd en als niet toerekeningsvatbaar in een gesticht opgesloten. Na zijn vrijlating in 1918 vestigde hij zich weer in Worpswede en betrok zijn villa Barkenhoff. Onder invloed van de oorlog veranderde zijn schilderijstijl. Hij verliet de romantische Jugendstil en omarmde het krachtige, brutaal gekleurde expressionisme. Drie jaar later sloot hij zich aan bij de soldaten- en arbeidersraden van Bremen, die tot een gewapende

Moorlandschap een voorloper op het Duitse expressionisme. (Paula Modersohn-Becker

opstand overgingen. Vogeler werd opnieuw gearresteerd en in de gevangenis van Bremen opgesloten.

Het cafe waar de kunstenaars uit Worpswede vaak bijeenkwamen.

Jugendstil deurgreep in stadhuis Bremen. (Vogeler)

Na zijn vrijlating keerde hij opnieuw terug naar Worpswede. Hij verbrak zijn huwelijk met Marta en betrok villa Barkenhoff met zijn Poolse vriendin Sonja Marchlewska en ging weer verwoed aan het schilderen. Zijn sympathie voor de arme boeren en arbeiders, zijn afkeer van het opkomende nationaal-socialisme komen steeds nadrukkelijker in zijn werk naar voren. Ze dreven Vogeler verder naar links. Hij werd lid van de KPD (Kommunistische Partei Deutschland). Gelijktijdig groeide de villa Barkenhoff uit tot een centrum voor moderne en progressieve kunstenaars. Onder de gasten van Vogeler bevonden zich de dichter Maria Rilke, de schrijvers Gerard Hauptman en Thomas Mann, de Mexicaanse muurschilder Diego Riviera en de musicus Lion Feuchtwangler .

Boekomslag (Vogeler).

Barkerhoff, de villa van Vogeler en centrum van talrijke kunstenaars.

Emigratie naar de Sovjet-Unie

In 1931 emigreerde Heinrich Vogeler met Sonja en zijn zoon Jan naar Moskou. Hij kon niet werken onder de dreiging van Hitlers opmars. Villa Barkenhoff gaf hij over aan de communistische jeugd van Bremen en Hamburg, zijn schilderijencollectie kwam onder beheer van zijn ex-vrouw Marta Vogeler. In de Sovjet-Unie kreeg zijn werk soms het karakter van politieke collages in de stijl van het socialistisch realisme, terwijl zijn schilderijen die de opkomst en machtsovername van Hitler bekritisieren pamfletachtig aandoen. Als de Duitse Wehrmacht de Sovjet-Unie binnenvalt roept Vogeler via radio Moskou de Duitse arbeiders op om in verzet te komen tegen Hitlers oorlogsgeweld. Toen het front de Russische hoofdstad naderde werden alle immigranten achter de Oeral in veiligheid gebracht. Vogeler kwam terecht op de kolchoz Budyjonniy in Kazakstan. Ver weg van de oorlog, in een nieuwe exotische omgeving, kwam Vogeler tot rust. Hij keerde terug naar het schilderen van landschappen zowel in zomerse als barre winterse tijden, zowel op de korenvelden als in de bergen. In 1942 stierf Heinrich Vogeler op zeventigjarige leeftijd, duizenden kilometers van zijn geliefde Worpswede. Ook in Kazakstan liet hij een prachtig oeuvre na.

Na de oorlog

Fritz Mackensen werd niet vervolgd wegens zijn omstrede nazi-optreden in de kunstwereld. Hij woonde wat teruggetrok-

ken in Worpswede en stierf er in 1953. Ondanks alles leeft hij voort als een uitermate begaafd kunstschilder. De leiding van de Nordische Kunsthochschule werd in 1945 ontslagen en Willy Menz, destijds als politiek onbetrouwbaar weg gewerkt uit de kunstwereld, werd nu tot voorzitter benoemd. Maar het zou tot 2011 duren alvorens het antisemitische verleden van dit instituut aan een onderzoek werd onderworpen en afstand genomen werd van die nazi-periode.

Persiflage op Het Derde Rijk, pamfletachtig werk van Vogeler.

Martha Vogeler betrok Barkenhoff, herstelde de oorlogsschade en richtte de villa in als het Vogeler museum. De plek trekt honderdduizenden bezoekers die

het werk van Heinrich Vogeler willen zien en zijn levenswandel willen aanhoren. Hans Modersohn verliet Worpswede en vestigde zich in het vlak daarbij gelegen dorp Fischerhude. Zijn boerderij is ook tot een museum omgebouwd. Tilly, de dochter van de vroeg Duitse expressioniste Paula Modersohn-Becker, bracht het werk van haar moeder over in een museum aan de antroposofische Bottcherstrasse in Bremen.

Worpswede nu

Onlangs vierde Worpswede haar 125-jarig bestaan als kunstenaarskolonie. De 200 schilders, beeldhouwers en architecten, die uit vele windstreken daar nu zijn neergestreken, hadden allen een vlag ontworpen. Die wapperden vrolijk door de hoofdstraat, die gevuld was met toeristen. Deskundigen begeleidden geïnteresseerden langs alle ateliers en musea. Werk van Vogeler, ook uit het verre Kazakstan, trok veel belangstelling. Op een centrale meeting bij de opening van het feestelijk jaar, werd uit de keizersbrief van Vogeler geciteerd en als voorloper van het Europese vredesstreven gepresenteerd. Jan Vogeler, Heinrichs zoon, keerde na een halve eeuw vanuit Rusland in zijn geboortedorp Worpswede terug. En zo is alles toch nog goed gekomen.

Geit en konijn (Frits Mackensen).

Zomerlandschap Kazakstan (Vogeler).

Sovjet collage (Vogeler).

Ingang van de antroposofische Bottgerstraat in Bremen.